

Mariborske vedute: razlagalne povedke o mestu in okolici

Dragica Haramija

Discussed are the tales in which Maribor with its surroundings represents the setting of the story. This type of short prose is most frequently classified under etiological (explanatory) tales and to some extent also as legend or myth tales.

1 Uvod

V prispevku so predstavljene povedke, v katerih je književni prostor Maribor z okolico, upoštevani so le tisti kraji, ki sodijo v Mestno občino Maribor na ožjem območju mesta (in ne vsi kraji MOM), in so javno dostopne z objavo v monografskih publikacijah (prispevki v dnevnem tisku in periodiki niso upoštevani). Iz različnih zapisov je razvidno, da na obravnavanem območju ljudje nepretrgoma živijo že približno 4000 let, dolga doba poseljenosti ter vpliv zgodovinskih obdobij in dogodkov v njih pa je razvidna tudi iz zbranih povedk. Čuti se tudi vpliv politeističnih verovanj ter monoteističnega krščanstva, predvsem prepletanje obojega, bajčna in legendna bitja pa so desakralizirana, v opisanih situacijah so namreč prilagojena vsakdanjemu človeškemu življenju. Izbrani naslov prispevka, **Mariborske vedute**, jasno nakazuje, da je glede na obravnavano problematiko pomembna teorija prostora. Marija Stanonik v knjigi *Interdisciplinarnost slovstvene folklore* (2008) navaja, da je pri teoriji prostora mogoče govoriti tudi o pokrajinskem ali geografskem vidiku slovstvene folklore, ki pa je pogosto zanemarjen. V članku niso predstavljena zgolj folklorna besedila, čeprav jih je precej, upoštevana so namreč tudi tista besedila, ki so jih po zgledu zapisali znani avtorji in jih tudi objavili kot lastna besedila. Takšne postopke ustvarjanja imenuje Marija Stanonik v monografiji *Procesualnost slovstvene folklore literarizacija slovstvene folklore* (Stanonik 2006: 411): »Literarizacijanje je ime izrecno za tiste postopke v besedni umetnosti, ko literarni ustvarjalec avtorsko prenaša v svojo ustvarjalnost sestavine slovstvene folklorne motive, stileme (folklore) in drugo jezikovno gradivo, kompozicijska pravila itn. S tega vidika jo lahko uvrstimo v teorijo o medbesedilnosti.« Dejstvo je, da so v prispevku prikazana folklorna besedila in literarizirana folklorna besedila, pri čemer mislimo predvsem uvrščena dela Jakoba Kelemine, Josipa Brinarja, Jožeta Tomažiča in Oskarja Hudalesa. Slednji trije so svojo ustvarjalnost posebej usmerili na zgodbe o Pohorju in njegovi okolici, zato se njihove povedke pojavljajo skoraj v vseh obravnavanih prostorih Maribora in okolice.

Zmago Šmitek v uvodu knjige *Videnja pokrajine* pravi: »Generacije naših prednikov so razumele govorico pokrajine na različne načine. /.../ Že na začetku velja opozoriti, da so nam stara ljudska videnja krajev in pokrajin težko razumljiva brez upoštevanja tedanjih

načel prostorjenja ali umeščanja v prostor. To pomeni, da sta bila vsak kraj in njegova lega ovrednotena glede na merila zgoraj – spodaj, suho – mokro, blizu – daleč, domače – tuje, vidno – nevidno ..., vse to seveda merjeno s stališča opazovalca.» (Šmitek, 2007: 5). Poteze tovrstnega prostorjenja so opazne tudi v zbranih proznih delih o Mariboru in okolici, te etiološke (razlagalne) povedke so namreč pogosto zelo natančno locirane, in sicer tako, da je književni prostor poimenovan kar z realnim zemljepisnim imenom ali pa je vsaj opis prostora zelo natančen. Vedute prostorov niso spremenjene, saj so iz opisov književnih prostorov jasno prepoznavni tudi realni geografski prostori.

2 Zbrane povedke

Temeljna metodološka razvrstitev povedk se nanaša na realne geografske prostore Maribora, saj je v vseh zbranih povedkah književni prostor natančno določen: reka Drava, Habakukova gorca (vznožje Mariborskega Pohorja), Mariborski otok, Mariborsko Pohorje, Pekrska gorca, Poštela (Radvanje), Pristan (Lent), Studenci in Trije ribniki. V okviru posameznega književnega prostora so zgodbe najprej razvrščene po motivno-tematskih prvinah, če pa so le-te podobne (kar je razvidno iz zbranih različic), obravnava upošteva razvrstitev glede na čas izida, in sicer od prvoobjavljenih do najnovejših, tako se tudi sklicujemo na že predstavljeno zgodbo, če je morebiti del zgodbe v pozneje objavljeni različici enak. Zgodbe upoštevajo geografsko lego posameznega književnega prostora, pri čemer je zanimivo, da je staro mestno jedro na levem bregu Drave, a od tam izvira le ena povedka,

Slika 1: Trije ribniki.

vse druge so povezane z Dravo ali pa z desnim bregom Maribora do obronkov Pohorja (Habakuk, Poštela). Predstavitev povedk sledi zgoraj navedenemu prostorjenju.

2.1 Trije ribniki

Edini književni prostor na levem bregu Drave so trije ribniki, kamor je locirana zgodovinska povedka **Krojaček rešil Maribor**, objavljena v delu *Zgodbe iz preteklosti* (1997: 21-22). Pred petsto leti, takrat so bili v deželi Turki, so hoteli zavzeti Maribor. Ko je turška vojska že stala pred mestnimi vrati, so Mariborčani ugotovili, da so pozabili spustiti zapornice, da bi mestni jarek napolnila voda. Nihče si ni upal do zapornic k trem ribnikom, a se je javil pogumni krojaček, pravočasno sprostil zapornice in polni jarek je obvaroval Maribor in Mariborčane pred Turki.

2.2 Drava

Z reko Dravo je močno povezano **čarovništvo**, saj zgodovinski viri pričajo, da so nekatere ženske, ki so jih prepoznali kot čarovnice, utopili v reki Dravi. V enem izmed zapisov v delu *Zgodbe iz preteklosti* (1997: 28-29) beremo, da je bil evangeličanski teolog Jakob Bithner ob koncu 16. stoletja vodilni teolog, ki je vodil čarovniške procese v Mariboru. Med drugim je poskrbel za obsodbo, ki je bila izvršena 5. 10. 1580, ko so tri Mariborčanke (Varl, Tomažič, Radovanovič 1997: 28-29) »zašili v vreče in jih utopili v Dravi. Tako »milo« so jih kaznovali zato, ker niso priznale zveze s hudičem, temveč le zastrupitve, zavdajanje z boleznijo in delanje neviht.«

Slika 2: Drava, Lent.

Pristan (Lent) je prav tako močno povezan z Dravo. V delu *Zgodbe iz preteklosti* (1997: 77-78) je opisan Lent, in sicer v zgodbi **Maribor – pristanišče**. Lent je bil od nekdaj središče splavarskega življenja, kjer so se splavarji ustavili in se oskrbeli za pot po Dravi proti Borlu, Donji Dubravi, Osjeku in naprej po Donavi vse do Beograda. Ohranile so se številne »bajke in legende, ki so pripovedovale o srečanjih splavarjev z raznimi vodnimi bitiji kot so povodni možje in vodne vile, ki so nemalokrat odločala o srečni in varni plovi« (Varl, Tomažič, Radovanovič, 1997: 77).

Drava, Sava in Soča je povedka o karakterju treh slovenskih rek, izdana v knjigi *Najlepši slovenski miti in legende* (2004: 78). Reke se pogovarjajo, katera bo prva pritekla do morja. Sava in Soča zaspita, Drava »pa se je potuhnila in kmalu zatem tiho spustila svoje vode v tek. /.../ In tako je še danes. Drava se vali tiho in potuhnjeno, bistra Sava dere, a obe napajata Črno morje, Soča pa urno bobni skozi ozke skalnate soteske goriških gora v Jadransko morje.« (ur. Kunaver, Lipovšek 2004: 78). Ko sta Sava in Soča opazili, da Drava teče, sta se namreč tudi sami pognali v tek, a vsaka na svoj način.

Pravljica o Dravi (2005) je zgodba, ki govori o ribiču ter njegovi poslušnosti in dobroti. Drava mu namreč pove, da imajo drugje tak kruh, ki ga v naši deželi ne poznamo. Ribič se odpravi na tuje, najde bogato deželo in Dravi, v zahvalo za ribe, prinese hlebec pšeničnega in hlebec rženega kruha. Ribič hlebca vrže v Dravo, ta poplavi, ko pa se njena voda umakne, začneta kliti rž in pšenica, tako dobijo naši predniki dve slastni vrsti kruha. Povedko je priredil Saša Pergar, izšla pa je v slikaniški obliki z ilustracijami Antona Buzetija.

Vodni mož Gestrin¹ je bajka Josipa Brinarja, izdana v delu *Pohorske bajke in povesti* (1933: 52-55). Gestrin prebiva v vodnih vrtincih, znano pa je, da se mu splavar lahko odkupi tako, da mu vrže v vodo prstan, zaviti v ruto. Zlatnino imajo še posebej rade namreč Gestrinove spremljevalke, vodne deklice. Brinar opiše dva primera srečanja splavarja in Gestrina. Prvi se konča s smrtjo splavarja, saj ta ni hotel vreči v vodo prstana, ki ga je komaj dobil od svoje bodoče neveste, zato ga Gestrin utopi. Drugi splavar komaj preživi, saj je namesto zlatnine vrgel Gestrinu kamenčke, ko Gestrin ugotovi prevaro, potopi splav, splavar pa se zadnji hip reši na dravski breg.

V Tomažičevi bajki **Dravski vodovnik**, izdani v zbirki *Pohorske bajke* (1990: 48-65), ki je hkrati poetična zgodba o zvesti ljubezni in maščevalnosti neuslišane ljubezni, tragično smrt izzovejo tri vodovnikove hčere, ki se zaljubijo v zemeljske brate, splavarje. Ker imajo ti že izbrane zemeljske neveste, so vodovnikove hčere užaljene in maščevalne. Vodovnikovi vrtinci povzročijo njihovo smrt. Tomažičev uvod v bajko upoveduje avtorjevo očaranost z naravnimi lepotami, hkrati pa postavi dogajanje *in medias res* (Tomažič 1990: 48): »V starih časih je živel v divjih vrtincih srebrne Drave povodni mož, dravski vodovnik.« Vodovnik se poskuša pogoditi s smolniškim drvarjem, očetom treh sinov, v katere so se zagledale njegove hčere. Dogovor ne uspe, zato sledi maščevanje, saj se stari drvar ves čas

¹ Gestrin je podrobno opisan v tej Brinarjevi zgodbi (1933: 52): »Sredi cmrka se kajkrat pokaže kuštrava glava vodnega moža Gestrina. Brada in lasje ga pokrivajo do pasa; sive ribje oči žalostno zro iz barus. Včasih zavešla do peči na bregu in se ogreva na soncu. Pa nog pri tem nikoli ne pokaže iz vode. A saj jih niti ne more, zakaj namesto nog ima plavute, kot loparje velike.«

zaveda nevarnosti, ko odhajajo njegovi sinovi na pot (Tomažič 1990: 54): »*Sinove in splav je nosila srebrna gladina deroče Drave, ki je dobra, a je lahko tudi zahrbtna.*« Na dan poroke najmlajšega od sinov, se vodovnikove hčere maščujejo še zadnjič, v dravske vrtince potegnejo ženina in nevesto.

2.3 Mariborski otok

Dravska roža (1993), prvič izdana leta 1943 s podnaslovom Bajka v 126 slikah Jožeta Beráneka, uvrstili bi jo lahko med povedke, ima večinoma precej natančno določene književne prostore: zgodba se sicer začne na samotni pohorski planini, pomemben preobrat se zgodi pri križpotni lipi, nato pa se nadaljuje v limbuškem gradu in na Mariborskem otoku, imenovanem tudi Kačji otok. Star drvar, na katerega se zruši skladownica bukovih drv, pred smrtjo naroči svojim trem sinovom, naj živijo v slogi, vsakemu da sekiro, žago in hlebček kruha. Po očetovi smrti sta starejša dva najmlajšega brata opeharila za kruh, šli so po svetu, čeprav jim je oče naročil drugače, potem sta ga ob križpotni lipi oslepila, očetova duša pa je vse to gledala. Očetova duša je prosila Boga za pomoč in drvarčku je bil vid povrnjen. Najstarejši sin je šel na limbuški grad, kjer se je z zlobno graščakinjo pogodil, da ji prinese dravsko rožo,² ona pa ga vzame za moža. Najstarejšemu sinu je očetova duša povedala, kje raste dravska roža, on je ubogal očetov nasvet in graščakinji prinesel korenino, iz katere zraste prelepa roža, vendar graščakinja ne verjame v korenino, zato ga da zapreti. Srednji sin je šel za splavarja, nekoč pa pride na limbuški grad in prosi graščakinjo za službo, ona mu da nalogo, da ubije dravskega zmaja, ki živi na Kačjem otoku. Tudi srednjemu sinu se prikaže očetova duša in pove rešitev: sin naj nastavi vedro mleka, ko pa ga bo zmaj pil, naj mu odseka glavo. Tudi drugi sin je pogubljen, zmaj namreč popije mleko, v katero se je zmešala tudi njegova kri, brizgne vanj in ga oslepi, nato ubije. Tudi ta kazen je bila pravična, srednji sin je namreč oslepil najmlajšega. Tretji živi kot hlapec volar, za pošteno delo dobi par volov, le-ta zamenja za črna psa, ki ju vodi črn možak, peklenski zlodej. Tudi najmlajšemu se prikaže očetova duša, mu da navodila, kako bo premagal dravskega zmaja, kar mu s pomočjo začaranih bratov – črnih psov (ta razkrijeta najmlajšemu svojo usodo, glej stran 85, 86) tudi uspe. Ko se psa (brata) pokesata, postane njuna dlaka bela, najmlajši pa jima obljubi, da ju bo pokopal v očetov grob in bosta tako našla svoj mir. Limbuški grofici odnese zmajevu glavo, ona pa mu zastavi nalogo: da bi se poročila z njim, ji mora prinesiti zlato kronico kačje kraljice s Kačjega otoka. Kljub očetovemu opozorilu gre na kačji otok, ubije kraljico in ukrade krono: prej mu je bila sreča naklonjena zaradi njegove poštenosti, zdaj pa je postal morilec in tat. Kače ga napadejo, ovijejo se okrog njega, tako v Dravi umre. Duša njegovega očeta prosi za milost najmlajšega sina, ki je vendarle živel do zadnjega zelo pošteno, zato mu dravska roža vrne življenje. Limbuška graščakinja okameni, pohorski zlodej pa odnese svoje plačilo: njeno črno dušo.³ Najmlajši drvarjev sin se je vrnil na pohorsko planino, se poročil in začel nov, srečnejši rod pohorskih drvarjev.

² Zlobna graščakinja je najstarejšemu sinu rekla takole: »*Nekje na dnu reke Drave raste bajno lepa dravska roža, ki ima neki tako čudovito močan vonj, da zaradi njega krivičen človek umre... Jaz pa imam kamnito srce, strupeno, kot je kačji strup, zato se te rože maščevalke ne bojim! Nasprotno: dravsko rožo hočem vsekakor ineti vsajeno pod mojim oknom. Pod oknom naj zraste in se razcveti dravska roža in na mojem srcu naj poskusi svojo čudovito moč, ki jo je bojda vsrkala iz naše zemlje... Njo mi poišči na dnu reke Drave ter mi jo prinesi!*« (Tomažič 1993: 33).

³ »*Limbuškega gradu že zdavnaj ni več, le z zelenimi griči porasle grajske razvaline še leže kot ogromen razvaljen grob. Med razvalinami pa še dandanes vidiš bel steber, zadnjo gospodarico limbuškega gradu, ki jo je okamenela bajna dravska roža.*« (Tomažič 1993: 130).

Slika 3: Mariborski otok.

Med krajšimi zgodbami o Mariborskem otoku so štiri različice. Prvo je zapisal Josip Brinar v delu *Pohorske bajke in povesti*, njen naslov je *Kačja kraljica* (1933: 41-44). Ta kratka varianta je zelo podobna edini daljši varianti, Tomažičevi *Dravski roži* oz. vsaj tistemu delu Tomažičeve pripovedi, ki se navezuje na kačjo kraljico. Limbuška kraljična si je zaželela krono kačje kraljice, ki je živela na Velbarjevem otoku sredi Drave. Vse mladeniče, ki so si drznili priti na otok, so kače pogubile, kačje kraljice se je ustrašil celo Brdavs in za vselej pobegnil s teh krajev. Vitez iz Falske peči, ki mu je bila limbuška gospodična nadvse všeč, si je zadal nalogo, da se do kačje krono na vsak način dokoplje. Uspelo mu je priti na otok, ubiti kačjo kraljico in ukrasti krono. Ko je plaval po Dravi na kopno, so šle za njim kače ter ga ovile kot bi ga zvezale, tako se je utopil. Grajska gospodična se mu je privoščljivo smejala, le za kačjo krono, ki se je potopila z mladeničem vred, je malce žalovala. Za kazen, zaradi njenega trdosrčnega srca, je okamenela. Na limbuški grad, ki so ga prebivalci zapustili in je začel propadati, so se – v spomin na svojo kraljico – naselile kače.

Drugo kratko različico je objavil Jakob Kelemina, v njegovem delu *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom* (1930) sta dve varianti v razdelku *Nadaljnji odmevi na Kresnikove povesti* (1997: 280-282). Začetek prve variante je opis lokacije: »Med Lembahom in Trstenico se deli Drava v dva rokava, ki oklepata lepi in tajinstveni Felberjev (kačji) otok.« (Kelemina 1997: 280). Ljudje verjamejo, da na otoku prebiva kačja kraljica z dragoceno krono, kačjo kraljico pa straži kača stražarica. Na kačji žvižg se odzovejo tudi druge kače in vsiljivca, ki bi hotel kači ukrasti krono, ubijejo, če pa jim zbeži,

razgrizejo lastno kraljico. Druga varianta je podobna Tomažičevi, saj si limbuška graščakinja zaželi kačjo kronico. Pogumni vitez se odpravi na kačji otok, a ga kače napadejo in opikajo do smrti.

Gadja kraljica Oskarja Hudalesa,⁴ objavljena v delu *Zlati krompir* (1968: 59-63) je inačica Brinarjeve in druge Keleminove variante, v kateri hči limbuškega gospoda želi imeti krono kačje kraljice. Eden od snubcev se opogumi in odide na Mariborski otok, ubije kačjo kraljico in uspe odnesti kronico, a se kače poženejo za njim v Dravo, ko poskuša zapustiti otok: »Nemočen je obležal v vodi, kamor so ga potegnili gadje. Utonil je. Njegovo telo, njegov meč in ugrabljeno krono mrtve gadje kraljice pa je šumeča Drava nesla kdove kam.« (Hudales 1968: 62-63). Hudales v svojem delu otoka ne poimenuje več Kačji otok, kar zasledimo v drugih zapisih, temveč zanj uporablja sodobno zemljepisno ime, Mariborski otok.

Za zgodbo **Kačji otok** je v delu *Videnja pokrajine* (2007: 18) Zmago Šmitek prevzel Keleminov zapis, in sicer prvo varianto, v kateri je mogoče velikansko kačo stražarko zva-biti stran od kačje kraljice samo z golido mleka.

2.4 Habakuk, Radvanje

Poznani motiv prelepe deklince, ki je začarana v gnusno kačo, najdemo tudi v povedki **Začarana kača**, objavljeni v Tomažičevi knjigi *Pohorske bajke* (1990: 181-184). Radvanjski svinjski pastir je pasel svinje na Habakukovi gorici. Vsak dan mu pobegne najbolj rejena svinja, zato se odloči, da bo raziskal, kam odhaja. Svinji priveže luknjasto vrečo prosa in zasleduje, kam gre. Svinja ga pripelje na dvorišče nekega hleva, tam pa pastirja pričakajo tri črne kače, ena izmed njih ga ogovori. Pove mu, da so začarane sestre in da jih lahko reši, če bo upošteval navodilo. Rešitelj ni popolnoma upošteval kačjega navodila, saj mora biti naslednje jutro trikrat umit in še pred sončnim vzhodom mora biti na kačjem dvorišču. Zamudil je in le enkrat se je z roso mimogrede umil, zato je rešil le eno od treh kač – začaranih sestra, s katero se poroči, drugi dve pa čakata na svojega rešitelja.

Tri kače Oskarja Hudalesa iz zbirke *Zlati krompir* (1968: 55-58) je različica povedke Začarana kača, le da je navodilo rešitelju deloma drugačno. Kača naroči pastirju, da mora biti pri njih pred sončnim vzhodom, razlika pa je v tem, da se ne sme umiti. Ker fant zaspi, se močno trudi, da bi vendarle prišel pravočasno, a mu na mokri travi spodrsne, tako se rosa dotakne njegovega obraza. Kača mu pravi: »Prišel si prepozno, nesrečnež! /.../ Pa še obraz si si zmočil!« (Hudales 1968: 58). Ker ni upošteval vseh navodil, reši le eno kačo, ki se spremeni v prelepo dekle, s katero se tudi poroči.

Pastorka in bela žena v zapisu Oskarja Hudalesa, objavljenem v knjigi *Zlati krompir* (1968: 70-73) je dogajanje locirano v Razvanje, kajti »imel je nekoč radvanjski kmet dve hčeri, eno pravo hčer, drugo pastorko« (Hudales 1968: 70). Njegova prava hči je bila ošabna, pastorka pa pravo nasprotje. Pastorka je bila večkrat lačna, zato ji bela žena prinese hrano, jo dala spat na mehko pernico, podarila ji je tudi bleščečo zlato kronico. Ker je tudi prava

⁴ Iz Hudalesovih opisov narave je čutiti posebno ljubezen do te pokrajine, celo nostalgijo po naravnem okolju: »Kako drugače je bilo na Mariborskem otoku nekoč v davnih časih! Takrat, ko tam še ni bilo elektrarne, ko je razpenjena Drava svobodno drla mimo in okrog otoka dalje proti mestu, ko na otoku ni še nihče prebival, ko tja ni vodil noben most ...« (Hudales 1968: 59).

Slika 4: Mariborsko Pohorje.

hči hotela imeti lepo kronico, se je odpravila iskat belo ženo, ta pa z njeno nadutostjo ni bila zadovoljna, zato ji kronice ni dala. Prava hči vzame pastorki krono, a se tudi tokrat v dogajanje vmeša bela žena: pastorki vrne krono, ki ji je nihče več ne more sneti, in ta jo je menda nosila celo življenje.

Po motivih Hudalesove pravljice je pod istim naslovom izšla tudi slikaniška varianta, ki sta jo priredila Saša Pergar in Jasna Branka Staman, slikanico je ilustrirala Mojca Cerjak. Osnovna tema je enaka kot v Hudalesovi pravljici, le da je ta varianta razširjena, predvsem bolj natančno so opisane bele žene, njihov odnos do živine, pomoč kmetom in molža mleka. Pastorka in njena polsestra sta opisani enako črno-belo: pastorka je blaga in dobra, prava kmetova hči pa hudobna in prevzetna. Tudi v tej varianti hči vzame krono pastorki, a ta ob njenem dotiku počrni, zato je ne mara. Pastorka spravi krono v skrinjico in ne njej ne njenim otrokom in možu ni nikoli nič manjkalo. Prava hči pa je menda izgubila vso lepoto in še zdaj blodi po pohorskih gozdovih, da bi dobila od bele žene odpuščanje za svoj napuh.

2.5 Mariborsko Pohorje

V knjigi *Pohorske bajke in povesti* je Josip Brinar objavil legendno povedko z naslovom *Sveti Bolfenk in Areh* (1933: 5-11), v kateri omenja zidavo štirih cerkva, in sicer na Arehu (posvečena Henriku), Veliki Kopi in severnem Pohorju (ti dve sta posvečeni sv. Bolfenku) ter na južnem delu (Kunigundi). Brinar piše, da so cerkve gradili Pohorci v

zahvalo puščavniku Bolfenku, njegovemu varovancu in pobožni ženi, dogodke pa opremi tudi z letnicami, kajti vse skupaj naj bi se dogajalo okrog leta 1000 (Brinar se sklicuje tudi na zgodovinske dogodke). O cerkvi Svetega Bolfenka pa je pisal tudi Jože Tomažič, in sicer **Zlodej sezida cerkev** iz zbirke *Pohorske bajke* (1990: 103-112), ki je legendna povedka. O zidavi cerkve sv. Bolfenka na Pohorju ter o puščavniku Bolfenku, tega je pot slučajno zanesla na senčno stran Pohorja in presenečen je ugotovil, da na tej strani ne živijo ljudje, niti ni nobene cerkve, je Tomažič zapisal drugačno različico od Brinarja. Bolfenku v sanjah bog namigne, naj sklene s peklenščkom kupčijo: peklenšček bo s svojimi pajdaši zazidal cerkev, v zameno pa mu bo puščavnik dal dušo prvega romarja. Prvi stopi v dograjeno cerkev volk brez duše, kar peklenščka hudo ujezi, zato še zdaj vsako noč podre kakšen kamen iz cerkvenega zidu in v zidu zija vse večja luknja.

2.6 Pekrska gorca

Hudalesova povedka **Začaranci v Pekrski gorci** iz zbirke *Zlati krompir* (1968: 49-52) je motivno precej podobna Tomažičevi in njegovi zgodbi o svinjskem pastirju, obe sta uvrščeni med povedke, katerih dogajalni prostor je Habakuk, vendar v tej zgodbi ne gre za metamorfozo kače v dekle oz. pomoči pri njenem odčaranju. Bogati kmet, ki je imel v lasti tudi Pekrsko gorco, je imel pastirja Muleja, ki je naenkrat začel vsak dan izgubljati po enega prašiča. Hlapec postane pozornejši in ugotovi, da je ena od svinj še prav posebej nemirna, zato priveže na njen rep svoj bič ter ji sledi, ko ta odtava v goščavo, od tam pa v podzemeljsko jamo pod Pekrsko gorco. Tam ga pričaka »vitka, v snežno belo tančico

Slika 5: Pekrska gorca.

oblečena žena«, ki z drugimi začaranci živi v podzemni jami, in mu pravi: »*Žal se danes ni posrečilo. Če bi si tedaj, ko si se spotaknil ob potoku, zmočil ali umil obraz, bi danes bili rešeni.*« (Hudales 1968: 51). Ker je Mulej dobrega srca in bi rade volje, če bi le vedel, ugodil ženski, ga ta kljub temu, da ni njen rešitelj, nagradi s tremi pestmi zlata. Mulej je gospodarju poplačal vse izginule prašiče in še mu je ostalo dovolj bogastva, še vedno pa je ostal svinjski pastir (Hudales 1968: 52): »*Čudno je le, da od tedaj ni izginila nobena več.*«

Slovenska Kalvarija, Brinarjeva zgodba iz *Pohorskih bajk in povesti* (1933: 20-25) je razlagalna povedka, deloma sodi tudi med legendne povedke, ki govori o nastanku Pekske gorce. V zgodbi se hudič pogodi z Bogom, da mu ta preda oblast nad Mariborčani in Podpohorci, ki so zelo grešno živeli. Marija, sveti Areh in sveti Bolfenk prosijo Boga, naj bo milosten do Podravcev, saj niso vsi razuzdani in grešni, Bog jim ponudi rešitev (Brinar 1933: 22): »*A rogaču rogatino sem dal oblast samo do drevi, do polnoči. Dotorej ga še lahko kaj zamoti, da uro zamudi, mu nakana spodleti.*« Vsi svetniki se trudijo rešiti Maribor: hudiču na poti, ko s skalo na plečih hiti, da bi z njo zajezil Dravo in tako naenkrat umoril vse Mariborčane, delajo viharje, močvirja, močan veter, a nič hudiča ne ustavi. Tik pred polnočjo stopi predenj Marija, ki je vse bregove Drave zavarovala s solzami nedolžnih prebivalcev, nevidni ščit solz pa hudiča ustavi. Zaveda se, da do dravskih bregov ne more, zato se odloči in na slepo vrže skalo in upa, da se bo ta vendarle zagozdila v reki, a »*pečina ne doseže Maribora ne Drave. Na ravnici pod znojem Pohorja se je zapičila v zemljo in je ostala tamkaj do naših dni*« (Brinar 1933: 24). Ura odbije polnoč, hudobec zgubi oblast nad mestom – kakor se je z Bogom pogodil – gola skala sredi ravnine pa je postala romarsko središče, na katerem so hvaležni meščani postavili cerkev Mariji v zahvalo. Na mestu, kjer je hudič odkrhnil pohorski vrh, pa je nastalo jezero.

Dušica Kunaver je v knjigi *Slovenska dežela v pripovedki in podobi* (1991: 86) priredila povedko z naslovom **Pekrski vrh ali Slovenska Kalvarija**. Zgodba razlaga, enako kot v predstavljeni Brinarjevi varianti, kako je hudič, ki se je pogodil z Bogom, hotel uničiti Maribor, predvsem pa pogubiti vse Mariborčane, ker so grešno živeli. Domislil se je, da bi poplaval mesto, zato je utrgal vrh Pohorja. Ko je odlomljeni kos hotel zagozditi v Dravo pod Mariborom, je srečal belo ženo, ki se je zelo prestrašil, zato je odvrgel težko breme in pobegnil. »*Še danes stoji tisti odkrhnjeni vrh, kjer ga je odvrgel hudi duh; ljudje mu pravijo Pekrski vrh ali Slovenska Kalvarija; na njem je cerkvice Matere božje. V Pohorju je pa nastalo tam, kjer je hudobec odkrhnil vrh, Črno jezero.*« (Kunaver 1991: 86).

Pekrska gorca iz dela *Mariborske zgodbe* (1997: 11) avtorjev Valentine Varl, Dušana Tomažiča in Saša Radovanoviča je zelo podobna prejšnji, le da hudobec nima več moči, ker odbije polnoč, le do takrat pa mu je Bog dovolil pogubljenje Maribora.⁵

Razdelek **Lovrenška jezera** v delu Antona Gričnika *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo* (1994: 157) je zadnja od uvrščenih zgodb (pod številko 332). V Gričnikovi zgodbi ne nastopa hudič, temveč jezernik iz Lovrenških jezer, ki je »*prijel velikansko skalo, jo vrtal iz enega pohorskega hriba in jo z vso močjo zalučal proti Mariboru*« (Gričnik 1994:157). Na

⁵ Tej inačici je dodana še kratka zgodovina pozidave na Pekrski gorci, in sicer leta 1664 postavijo križ, med leti 1832 – 1835 pa zgradijo cerkvico Marije sedem žalosti.

Mariborčane pa je bil jezen zato, ker so zastrupljali zrak in ker zaradi goste poselitve ni imel več miru.

Gričnikov zapis je uvrščen tudi v delo *Pravljicne poti Slovenije* (2007: 256-257) Irene Cerar Drašler, in sicer pod naslovom **Kako je jezernik odšel v pravljice**.

Studenci, ki ležijo neposredno pod Pekrsko gorco, so književni prostor v povedki **Vrag in njegov kozel**, objavljeni v delu *Zlati krompir* (1968: 96-99). Zgodba ima precej natančno določen tudi književni čas: dogaja se neko noč leta 1800 na Studencih. Tisto noč je uradnik Dizma Kislih popil precej vina pri prijatelju v Limbušu, na poti v Studence pa je srečal samega vruga, tega so menda v tistih časih pogosto srečevali. Srečal ga je tudi neki pohorski kmet, temu je hudič zelo pomagal, da ni zamudil razprave na sodišču, saj mu je bil posodil kar svojega kozla. Od takrat menda niti vruga niti kozla niso več videli.

Slika 6: Cerkev na Studencih, Drava.

2.7 Poštela oz. Radvanje

Poštela je zapis iz knjige *Mariborske zgodbe* (1997: 12-13), kjer so na kratko podana zgodovinska dejstva o tem nenavadnem kraju, saj prazgodovinske najdbe izpričujejo »nepretrgano prisotnost človeka v mestu in okolici že od začetka 2. tisočletja pred našim štetjem« (Varl, Tomažič, Radovanovič, 1997: 12-13). Na Pošteli so bile odkrite najdbe iz različnih dob, le-te hranijo v graškem muzeju in v Pokrajinskem muzeju Maribor, raziskani so teme-

lji 14. hiš, najdeni so bili tudi ostanki svetišča. Zlahka si lahko predstavljamo, kako so številne najdbe vplivale na domišljijo ljudi, ki se kaže tudi v zgodbah o poštelsem zakladu.

Josip Brinar v *Pohorskih bajkah in povestih* (1933: 26-31) opisuje dogajanje na »*ju-trnem grebenu gorovja*« (1933: 26) v zgodbi *Zaklad na Pošteli*. V začetnem delu Brinar

Slika 7: Poštela. Vse fotografije: Anton Ivčetič.

opisuje, da je bila to starodavna naselbina, skozi dolga stoletja pa so tam ljudje zakopavali svoje zaklade, ko pa so umrli, nihče ni vedel, kje so skriti. Radvanjčani se pogosto pomenkujejo o zakladih in vsak pozna kako mitološko bitje, ki se ga je pri izkopavanju zaklada potrebno prav posebej paziti (npr. železni vitez, škrbinasta coprnica, peklenska kača). Vsekakor se ne sme na glas povedati, če kdo zaklad odkoplje, ker ga hudič takoj ukrade. Tudi hlapec Irgo je slišal o čudovitih zakladih in o zakleti kraljični Izmeli, ki jo je pred tisoč leti uklel čarovnik Andrijaš v spanec, dokler je kak mladenič ne reši. Nekega dne je Irgo spravljajl drva na Pošteli, k njemu pa pristopi Peslajnar (bitje, ki ima moško postavo, kocinasto telo in pasjo glavo) in mu pravi, da lahko ravno on reši Izmelo in si pridobi zaklad, če se Izmele dotakne, a mora ves čas molčati: Irgo se v podzemni jami ne ustraši niti črnih psov, niti kač, vzdih pa se mu izvije ob pogledu na srebro in zlato. Ker spregovori, bogastvo izgine in Izmelda še vedno ni rešena.

Poštelski zaklad, povedka Jožeta Tomažiča iz zbirke *Pohorske bajke* (1990: 128-135), v kateri je zgodba locirana v Radvanje, na *pravljlično gradišče Poštelo*. Bela žena drvarju razkrije, kako bo prišel do poštelskega zaklada,⁶ ki leži v grobu kralja Atila: na kresno noč, v popolni tišini. Ker eden od kopačev spregovori, zaklad izgine (Tomažič 1990: 135): »Tekla so leta in z njimi so minevale kresne noči, ko gori in cvete tudi poštelski zaklad ter se s pogreznjeno lovsko cerkvico dvigne na površje. /.../ In tako leži še dandanes tam na Poštelskem gradišču neizkopan zlati poštelski zaklad.«

Zapis Oskarja Hudalesa v zbirki *Zlati krompir* (1968: 31-36) z naslovom **Zaklad na Pošteli** je dvodelen, prvi del je zelo podoben Tomažičevi zgodbi o poštelskem zakladu, drugi del pa govori o hlapcu Jergi in njegovem srečanju z zakladom, ki pa ga zaradi črnih psov čuvajev ni upal vzeti. Konec je enak ostalim: ker eden od iskalcev zaklada spregovori, le-ta izgine.

Anton Gričnik je v treh povedkah s skupnim naslovom **Irmela in poštelski zaklad**, objavljeni v delu *Noč ima svojo moč* (1994: 212-213, zaporedne številke zapisov 431, 432 in 433) zapisal tri zgodbe o zakladu. V prvem zapisu so tri različice, vsem pa je skupno, da se le enkrat v stoletju dvigne na površje poštelski zaklad, hkrati z njim pa se prikaže zakleta in začarana ilirska princesa Irmelda: v prvi različici bi jo lahko rešila nabiralka gob Katra, če bi se dotaknila zlatih zakladov, a se je ustrašila in zbežala; v drugi različici so fantje iz Razvanja kopali zaklad, a se eden od njih oglasi (kopati je treba v popolni tišini), zato zaklad izgine; drvar Irga se ustraši črnega psa, ki straži zaklad, in zbeži. Zaklad je še vedno na Pošteli, Irmelda pa še čaka na svojega rešitelja. Ta Gričnikova različica je precej podobna predstavljenemu Brinarjevemu zapisu. V drugem zapisu se z zakladom sreča drvar, ki je slišal že veliko zgodb o Pošteli, na kresno noč pa mu bela žena pokaže zaklad, a ker spregovori, zaklad izgine. V tretjem zapisu se pokaže poštelski zaklad vsako kresno noč, tisto leto pa, ko so Radvanjčani sklenili, da ga bodo s skupnimi močmi izkopali, eden od njih pozabi, da ne sme spregovoriti, zato zaklad izgine. Tretji zapis je zelo podoben Tomažičevi varianti.

⁶ Drvar je o »Poštelskem gradišču slišal že toliko bajk in pravljic o strahovih, zelencu in divjem lovcu, o železnem vitezu, o čarovniški stari babi in o nevidnih psih, da je vsak večer po opravljenem delu sedel na skladovnico drv, na ležeč ploh ali pa na nov štor ter zmolil vsakokrat po en rožni venec.« (Tomažič 1990c: 128).

3 Sklep

Izbor obravnavanih besedil je temeljil na skupnem segmentu, to je da je v povedki omenjen Maribor ali del le-tega. Resnični geografski prostori Maribora in okolice so se pokazali mestoma kot mitični prostori verovanj v bajeslovna bitja, kar je pravzaprav pričakovano. V prikazu namreč ne gre za neke izpraznjene prostore, temveč za (vsaj večinoma) poseljene predele mesta z okolico, na katerega pa so ob ljudeh in njihovih navadah močno vplivali tudi mitološki liki. Redke povedke namreč ves čas pripovedi ostajajo na nivoju mogočega (to je realnega ali vsaj možnega), npr. zgodovinska povedka o pogumnem krojaču, ki je rešil Maribor pred turškim napadom. V večini zgodb pa se dogajanje odvija na realni in fantastični ravni, ki skupaj tvorita celoto: srečanje človeka z mitološkim bitjem, vmešavanje mitološkega bitja v človeška življenja in politeistična (pozneje monoteistična) verovanja ljudi, kar pa je spodbujalo rituale. Reka Drava je za Mariborčane življenjskega pomena, predvsem je opisana kot reka, ki so jo uporabljali za prevoze, kar pa je spodbujalo tudi druge gospodarske panoge, tesno povezane z reko (gostinstvo, oskrbo z živili, lesarstvo). V Dravi živita tudi bajeslovni bitji, gestrin (živi v vrtincih) in vodovnik (predvsem se nahaja v brzicah), ki jima je skupno to, da jima morajo splavarji podarjati darove, predvsem zlatnino, drugače jih pogubita. Mariborski otok je v povedkah imenovan kot Velbarjev otok, Felberjev otok ali Kačji otok, na njem pa živi kačja kraljica s krono posebne vrednosti. Otok ni poseljen z ljudmi, kdor pa si drzne napasti kačjo kraljico, umre. Severni del Pohorja, ta je neposredno povezan z Mariborom, je v legendnih povedkah omenjen predvsem kot prostor pozidave cerkve sv. Bolfenka, s krščanskimi liki pa je povezan tudi nastanek Pekrske gorce. V teh legendnih povedkah gre na eni strani za boj med dobrim in zlim med legendnimi liki samimi (Bog, devica Marija, hudič), na drugi strani pa za morebitno pravično kazen Mariborčanov, ker so živeli razuzdano. Največ povedk se navezuje na Radvanje, in sicer na zaklete deklice v Habakukovi gorci ter na pošteno Radvanjsko deklico, ki ji pomaga bela žena, in na Poštelo, to pa je prostor, ki skriva starodavni zaklad. Mitološki literarni liki v najširšem pomenu sodijo k bajeslovnim bitjem narave: »Dokler so živeli ljudje v tesni povezavi z naravo, so v njej prepoznali številna skrivnostna bajeslovna bitja, duhove in demone. /.../ V slovenskem pripovednem izročilu so se vse do današnjih dni ohranile tudi najstarejše animistične verske predstave iz časov, ko so ljudje še verjeli, da so stvari in rastline živa bitja.« (Kropej 2008: 198). Geografski prostori, ki so hkrati tudi književni prostori povedk o Mariboru in njegovi okolici, morebiti v sodobnem času niso prav nič manj poseljeni z bajeslovnimi bitji in posledično s starodavnimi verovanji ljudi.

Viri

- Brinar, Josip 1933: *Pohorske bajke in povesti*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- Cerar Drašler, Irena 2007: *Pravljичne poti Slovenije: družinski izletniški vodnik*. Ljubljana: Sidarta.
- Gričnik, Anton 1994: *Noč ima svojo moč, Bog pa še večjo: Pohorje pripoveduje*. Ljubljana: Kmečki glas (Zbirka glasovi; knj. 8).
- Hudales, Oskar 1968: *Zlati krompir: pohorske pripovedke in pravljice, kakor jih je povedal Oskar Hudales*. Maribor: Založba Obzorja.

- Kelemina, Jakob 1997: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom*. Bilje: Studio Ro, Založništvo Humar.
- Kunaver, Dušica (ur.) 1991: *Slovenska dežela v pripovedki in podobi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kunaver, Dušica (ur.), Brigita Lipovšek (ur.), 2004: *Najlepši slovenski miti in legende*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Slovensko izročilo).
- Pergar, Saša (prireديل in pregledal) 2005: *Pravljica o Dravi*. Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc (Zbirka Iz zibelke), ilustriral Anton Buzeti.
- Staman, Jasna Branka in Saša Pergar 2005: *Pastorka in bela žena*. Murska Sobota: Ajda, IBO Gomboc (Zbirka Iz zibelke), ilustrirala Mojca Cerjak.
- Šmitek, Zmago (ur. in pisec spremne besede) 2007: *Videnja pokrajine: naravni in namišljeni prostori v slovenskem ljudskem izročilu*. Radovljica: Didakta.
- Tomažič, Jože 1993: *Dravska roža*. Celje: Mohorjeva družba.
- Tomažič, Jože 1990: *Pohorske bajke*. Celje: Mohorjeva družba.
- Varl, Valentina, Dušan Tomažič, Sašo Radovanovič 1997: *Mariborske zgodbe*. Maribor: Založba kapital.

Literatura

- Haramija, Dragica 2008: Delo Jakoba Kelemine Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva z mitološkim uvodom. *Dr. Jakob Kelemina*. Ormož: Zgodovinsko društvo, 57-79.
- Haramija, Dragica 2006: Proza Jožeta Tomažiča. *Jože Tomažič: monografija*. Maribor: Litera, 23-67.
- Kropej, Monika 2008: Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva.
- Stanonik, Marija 2008: *Interdisciplinarnost slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Stanonik, Marija 2006: *Procesualnost slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Stanonik, Marija 2006: Sinkretičnost v ustvarjanju Jožeta Tomažiča. *Jože Tomažič: monografija*. Maribor: Litera, 109-173.
- Šmitek, Zmago 2004: *Mitološko izročilo Slovencev*. Ljubljana: Študentska založba.
- Šmitek, Zmago 2007: Uvod. *Videnja pokrajine: naravni in namišljeni prostori v slovenskem ljudskem izročilu*. Radovljica: Didakta (Zbirka Zakladnica slovenskih pripovedi).

Maribor Views: Explanatory Tales of the City and Its Surroundings

Dragica Haramija

The subject of this discourse is the tales in which Maribor with its surroundings represents the setting of the story. This type of short prose is most frequently classified under etiological (explanatory) tales and to some extent also as legend or myth tales. Most of the stories that have been preserved feature sites such as Pekrska gorca, Mariborski otok and Poštela. In the process of gathering the material it has been established that the majority of short narratives that feature a specific location – in our case Maribor and its surroundings – fits under folklore literature or under those narratives that are modelled upon folklore templates, which means that they are not typical authorial texts but rather a literarisation of the literary folklore. The basic classification of the selected works was based on the narrow Maribor area, the stories correlating with the following real-time locations: the river Drava, Habakukova gorca (foothills of Mariborsko Pohorje), Mariborski otok, Mariborsko Pohorje, Pekrska gorca, Poštela (Radvanje), Pristan (Lent), Studenci and Trije ribniki.